

TRŠKE PRAVICE

Gospod - danes spoštljiv naslov za odraslega moškega in verjetno tudi poklicni zgodovinarji ne dobijo ob tem kakšnih drugačnih prisluhov. Seveda pa se odnos takoj spremeni, če začnemo gospoda določati s pridevki kot grajski, mestni, trški, zemljiški. V trenutku smo v srednjem veku, v fevdalni družbi, ko je beseda gospod največkrat vsebovala tudi gospodarsko in oblastno moč. Zemljiški gospod je bil na primer neposredni ali posredni lastnik določenega ozemlja, ki ga je treba razumeti v tako širokem pomenu, da vidimo na njem tudi gradove, dvorce, pristave, marofe, gospostvu podložne kmetije in kmete, ceste, vodovje in naselja. Če k lastništvu dodamo še največji ali malo manjši nagrabek oblasti, lahko brez posebnih pomislekov opredelimo zemljiško gospostvo kot gospodarsko in pravno enoto tega časa. Koliko je imelo neko gospostvo oblasti, je bilo predvsem odvisno od gospodovega stanu. Tako so nekatera gospostva lahko na svojem ozemlju izvrševala tudi višjo sodno, vojaško in policijsko oblast.

Krški škofje so že v času cesarja Henrika IV. (1056 - 1106) postali neodvisni od grajskih sodišč, kar je potrdil v posebni listini tudi Rudolf I. Habsburžan, ko je 1280. l. Krki podelil pravico krvnega sodstva. Poleg posestvenih in sodnih pravic je imela Krka pravico deliti pomilostitve, lahko je podeljevala trške pravice, pobirala carino, kovala svoj denar in izvajala gorsko pravo.

Krški škofje so bili od l. 1072 do 1616 tudi mokronoški zemljiški gospodje. Gospoščini in samemu kraju so kaj kmalu podelili nekatere pravice. Spomnimo se spet, da je Mokronog že 1279 omenjen kot trg.

In kakšne so bile te pravice?

Zelo skromne, bi nemara rekli danes. Preberimo jih nekaj iz Antonijeve listine iz leta 1531. Dokument pravzaprav samo potrjuje (konfirmira -konfirmacijske listine) svoboščine, ki so jih tržanom dodelili že predhodniki škofa Antonija.

»Mi, Antonij, po milosti božji administrator krške škofije, priznamo za nas in naše naslednike na imenovani ustanovi, kot je storil to visoko častiti gospod in knez Matej, krški škof, ki je ustanovil svetovalstvo in komisarijski red na naši gospoščini Spodnji Mokronog, kar spoznamo tudi mi za dobro in koristno in katerega naj se tudi naš oskrbnik in tržani držijo, dokler bomo soglašali in dokler ne bomo preklicali naslednjega:

Najprej, kar zadeva vinske desetine in gorščine, ki pripada gospoščini Spodnji Mokronog po gorskem pravu, se odreja in sklene, naj to vino oskrbnik odslej vsako leto pobira in toči. Od tega naj en sod vina postavi v točilnici v območju deželne sodnije, toda ne v bližini trga, in ga naj toči. Drugi sod vina naj porabi zase in za potrebe gradu. Tretji sod vina naj stoči v štirih tednih po dnevu sv. Martina in pred božičnimi prazniki; četrti sod vina naj stoči po sv. Treh kraljih. Kadar pa oskrbnik namerava določen sod vina nastaviti za točenje, mora 14 dni prej naznaniti tržanom, da bi ne trpeli škode v svojih točilnicah. Ob vsakem točenju določenega soda tlačanskega vina pa morajo tlačani prenehati točiti lastno vino. Oskrbnik mora to vino točiti po taki ceni kakor tržani svojega, zvesto in brez strahu. Toda pred božičem in pred sv. Treh kralji naj tržani točijo svoje vino in ta čas oskrbnik ne sme točiti tlačanskega vina, da se tržani ne bi vznemirjali. Ko pa stoči vse tlačansko vino, naj vsaka stranka toči vino kadarkoli želi in po kakršnikoli ceni.

S trškim sodiščem naj bo v prihodnje tako, da trški sodnik v prihodnje razsoja v zapuščinskih zadevah in sodi male prekrške ter jih kaznuje, ne da bi se v to smel vmešavati oskrbnik. Kar pa zadeva zločine, ki presegajo vrednost 4 mark, mora oskrbnik hudodelca prijeti, ga zapreti in poskrbeti, da bo zaradi tako velikega zločina kaznovan, vendar se mu ne sme zgoditi krivica. Oskrbnik mora v teh zadevah pomagati trškemu sodniku in tržanom s svetom in jih tudi sicer podpreti. Kar se pa pri taistem krivcu najde denarja ali drugega blaga, naj si ga oskrbnik in sodnik med seboj razdelita po deželni

navadi in za stroške sodne obravnave, nastale zaradi njegovega dejanja.

Odrejamo tudi, da tujec iz kake druge gosposčine, ki pride v trg in postane tržan, lahko z vednostjo in dovoljenjem sodnika zopet odide kamor želi in vzame s seboj svoje premoženje, seveda mora prej poravnati svoje račune v trgu in drugod po gosposčini. Pri tem ga oskrbnik ne sme zadrževati, niti se sme v to vtikati. Če pa je ta tržan rojen v tej gosposčini, lahko odide na kako nezasedeno kmetijo v gosposčini, zvesto in brez strahu.

Oskrbnik tudi ne sme odpeljati tržana v grad, prav tako si ne sme prilastiti kakega zapuščinskega premoženja v trgu, niti ga ne sme odpeljati v grad, da bi ga tamkaj shranil. Če pa oskrbnik ve za kak prekršek tržana, naj se posvetuje s trškim sodnikom, nakar se naj tržan kaznuje za storjeno dejanje. Če bi bilo to dejanje zločin, ki presega vrednost 4 mark, lahko oskrbnik takega tržana prime, ga zapre in postopa z njim, kot je že prej povedano.

Odrejamo tudi, da lahko tržani brez strahu lovijo ribe v potokih in v Mirni vsak petek in postni dan, ne smejo pa uporabljati kako neobičajno orodje in tudi ne loviti v trumah.

Če bi bila naš sodnik in tržan malomarna v svojih pravicah in prekrškov ne bi kaznovala ter bi tudi sicer zametavala drugi dobri red in se ga ne držala, tedaj ima naš oskrbnik namesto nas pravico in oblast, da se zločin primerno kaznuje in da se dobri zaščitijo pred hudobnimi.

Če se oskrbniku neopravičeno zgodi kakšno nasilje ali ga doleti nesreča, mu morajo sodnik in tržani pomagati in ga ščititi.

Kot že od nekdaj se sodnik voli in umesti vsako leto o božiču.

Antonij.

Listina je izdana na našem gradu Strassburgu, dne 23. februarja 1531.«

Nasledniki škofa Antonija so to listino spet potrjevali, vsak pa je dodal še kakšno novo pravico. Navadno v svojo korist. Tako je škof Urban Sagastetter leta 1567 pristavil, da noben tržan ne sme prodati svoje hiše ali posestva tujemu gospodu ali njegovemu podložniku brez vednosti krških škofov. Če se spomnimo, da je bil v tem času na pohodu protestantizem, hitro pomislimo, zakaj ta Urbanova skrb. Verjetno je hotel tudi s kontrolo priseljevanja preprečiti, da bi se v trg vtihotal Lutrov nauk. Ta skrb je škofa verjetno celo dvignila na naporno pot po krških gradovih. Obiskal je tudi Mokronog. Verjetno se je hotel na lastne oči prepričati o verskem in gospodarskem položaju. Ob tem obisku je škof izročil grajskemu oskrbniku pisno navodilo o postopanju s tržani in urbarskimi (kmečkimi) ljudmi.

V prvi točki navodil je zapoved, da mora oskrbnik stanovati v gradu, da bi v primeru potrebe lahko neposredno varoval tržane in kmete, jim nudil pravno pomoč in delil pravico. V drugi točki so navodila za pobiranje gorščine in vinske desetine po gorskem pravu. Nato so napotila o vodenju postopka pri dediščinah, pri sojenju manjših prekrškov in večjih zločinov. Zapisano je tudi, da grajski oskrbnik ne sme siliti kmete k prodaji ali nakupu žita in vina. Ravno tako ne sme brez zadostnih razlogov odvzeti kmetije. Če kmetija zaradi gospodarjeve smrti zapade, mora oskrbnik najti najbližjega sorodnika, sicer pa poiskati za izpraznjeno kmetijo kakega drugega redoljubnega kmeta.

Urbarski ljudje morajo vsako leto po dva dni ročno tlačaniti, dva dni pa morajo priti na tlako s konjem. Tlaka traja od devetih zjutraj do petih popoldne. Kmetje morajo tudi pokositi grajske travnike in seno pripeljati na grad. Oskrbnik pa kmetov ne sme siliti, da bi delali preko predpisanega števila dni in ur.

Glede davkov naj ostane v veljavi običaj, je tudi zapisano v navodilih oskrbniku, da se plačujejo v dveh obrokih.

Listine torej določajo pravice in dolžnosti tako za tržane, kot za urbarske ljudi, za trško in za grajsko oblast. Urbar iz leta 1502 nam pove teritorialni obseg mokronoškega

gospostva oziroma mokronoške deželne sodnije. Nekako takole pravi opis:

»...od grička za mokronoškim gradom se spusti meja v potoček, ki teče za grajskim hlevom do mostu in naprej proti Martinji vasi. Tu se vzpne na most in potuje po poti do mostu čez reko Mirno, kjer cesta zavije proti Šentrupertu. Meja potem teče ob reki Mirni vse do potoka, ki izvira pri Škrljevem. Ob njem se dvigne do Svete Barbare na Okrogu. Od tu gre do Raven in naprej do pota, ki pod Kladjem vodi proti Svibnem. Izpod cerkve v Leskovcu se po hribu spusti proti Šentjanžu, pride do Budne vasi, potem do potoka Loka in do Kamenskega potoka, s katerim potuje vse do izliva v Mirno. Tu meja prestopi reko in se napoti do Velikega Vrha, potem naprej do vasi Križ (ki pripada Mokronogu), Slančnega vrha (vse pod potjo spada k Mokronogu), in do Medvejeka. Nekaj časa potuje nad Konopnim dolom in po grebenu gričkov do Marijine cerkve na Svetem Vrhu ter po poti proti Pičmanovemu vinogradu k potoku Lupinje. Od tu navzgor k vinogradom na Priči in spet na griček za gradom.«

Herman Wiesser je leta 1951 na Dunaju objavil urbarje škofije Krke na Koroškem pod naslovom Guker Urbare. Zgodovinar Janez Kos je po tej knjigi pripravil članek:

»Vinske gore, gorniki in gorska pravda gospostva Mokronog 1502 na Šentjanškem.

Zemljiško gospostvo, ki je bilo last škofije na Krki na Koroškem, je imelo leta 1502 vinske gore na Okrogu, Homu (Homski gori), na gričih nad Škrljevim (Smitzpergu), na območju sedanje krajevne skupnosti Šentjanž pa na Strašperku (Strasberg) in Cirniku (Im Zyrnikh), na Ovsenem (Haberberg) ter še na Žabjeku (Im Sabiakh) ter kraju 'Pogorelko'. Več kot polovica mokronoških vinogradov je bilo na območju Šentjanža. Od večjih in boljših vinogradov je gospostvo pobiralo letno po eno ali dvoje veder vina, od manjših in slabših pa četrt, pol ali tričetrt vedra. Dajatev vina se je imenovala gorska pravda (gornina). V vseh svojih vinskih gorah je mokronoško gospostvo pobralo letno 184 veder in 8 virtlov vina. Na Ovsenem in Cirniku je pobralo 124 veder in tričetrt. Vedro na Cirniku in na Ovsenem je merilo 12 virtlov. Na Žabjaku je gospostvo pobralo 18 veder gornine. (Žabješko vedro je merilo 13 virtlov).

Za uživanje vinogradov na Ovsenem so Janez z Velikega Cirnika, Štefan in Martin Kovač (Smid) s Kala (Kall), Primož z Nunskega loga (Numenair), Pavel in Martin s Požarč (Posteritz ?) in Matevž iz Gabrc (Gabriakh) morali vsak za svoj vinograd gospostvu dajati letno po eno vedro vina, župan Janže je moral dajati tričetrt vedra, Marin Volk (Wolff) iz Podboršta (Forst) pa je dajal po dva vedra. Skupaj je bilo na Ovsenem 9 vinogradov, ki so bili podložni mokronoškemu gospostvu.

Vinogradov na 'Pogorelku' je bilo sedem, dva sta imela Gregor z Brezja (Pirk) in 'Merkowisa' iz Hinjc (Vichniz). Na Žabjaku je bilo 22 vinogradov, ki so jih imeli podložniki iz Mladetič, Gabrijel, Polja in Mokronoga in Urban iz Hinjc.

Na Strašperku je bilo 112 vinogradov. Sestavljalca urbarja je verjetno pod Strašperk zapisal tudi vinograde njegove okolice. Z Malega in Velikega Cirnika so na Strašperku imeli vinograde Marin, Merin in njegov brat Matija, Pankracij in Jernej, s Svinjskega (Sweindorff) Marin, s Strašperka Peter, iz Hinj (Vichna, Virchna) Jakob, Lavre Erko, Cigan (Zygeiner), 'Schkalnihkgs supan', Jakob in njegov sin Jurij, iz Koluder (Galnder) Martin Kovač (Smid), Gregorin, Jakob Lesjak in Gregor Zupan, z Gomile (Gamul) Ulrik, Klemen, Merko, s Podboršta 'Therstak', Pankracij, Jakob, Maksimin, Miha in Dolenček, iz Birne vasi (Wernstorff) Miha, Ulrikov sin, 'Schellacher' in Jurij, iz Gabrc pa 'Supista', iz Dvora (Hoff, danes Šentjanž) Brate, z Vidma (Widem) Andrej in 'Rewdarch', s Potoka (pach) Jakob in 'Wirdlista' ter iz Češnjic (Kerstorff) Urban in Merin. Na Strašperku so imeli vinograde še ljudje iz Mosteca, Gabrijel, Bistrice, Mladetič, Mokronoga, Martinje vasi, Zagorice in od drugod. Na Strašperku je užival vinograd tudi Miha, sin gorskega mojstra Gregorja.

Na Cirniku je bilo 17 mokronoških vinogradov. Gornino so za njihovo uživanje

dajali poleg drugih gornikov Jurij in župan iz Češnjic, Pavel s Požarč, Jane s Cirnika, Martin s Pristave (Mayrhoft), Miha 'Ergawbicz' iz Hinj, Jurij in županov sin iz Podboršta ter 'Slayde' z Vidma.

Zanimivo je, da mokronoški urbar (urbar je popis podložniške posesti in podložnikov, ki so jo uživali, ter njihovih obveznosti do zemljiškega gospoda) iz leta 1502 še ne navaja vinogradov, ki so nam poznani iz mlajših zapisov. Najbrž smemo zato sklepati, da vinogradov konec 15. in v začetku 16. stoletja drugod na Šentjanskem gosposčina še ni imela.«

Meje so se seveda spreminjale, saj so krški škofje pogosto prodajali, kupovali ali zamenjavali svoja posestva s podaniki vred. Tako je npr. škof Henrik Krški kupil Martinjo vas pri Mokronogu za 60 oglejskih mark. Za prejeti denar mu je prodajalec Gunther Mokronoški 6. decembra 1306 izstavil potrdilo. Isti škof je 24. oktobra 1318 kupil od Ulrika pl. Weissenckha in njegove žene Marije vas Drago pri Šentrupertu. Plačal je 110 oglejskih mark. Krški škof Gerold je 24. decembra 1326 od Greifa Čreteškega kupil devet kmetij pri Bruni vasi. 17. decembra 1341 je Ulrik Cherner pl. Gawichberg prodal krškemu škofu 61 kmetij na Priči pri Mokronogu za 19 mark beneške veljave.

Sredi 18. st. je mokronoška deželna sodnija obsegala trg Mokronog, gradova Mokronog in Škrijevo, gradič Zagorico, župni dvorec Šentrupert in blizu 100 vasi, med njimi Bistrico, Bruno vas, Brunk, Budno vas, Cerovec, Češnjice, Drago, Gabrje, Gabrijele, Goveji Dol, Grič, Hinjce, Hrastovico, Kamnje, Kapljo vas, Koluderje, Mali Cirnik, Mali Hom, Martinjo vas, Most, Okrog, Pijavice, Polje, Prelesje, Preloge, Rakovnik, Ravne, Skrovnik, Spodnje Hrastno, Spodnje Mladetiče, Spodnje Svinjsko, Spodnje Vodale, Sveti Rok, Šentrupert, Trato, Trebelno, Tržišče, Veliki Cirnik, Veliki Hom, Zagorico, Zagrad, Zgornje Hrastno, Zgornje Mladetiče, Zgornje Svinjsko, Zgornje Vodale. Svoj sedež je imela v mokronoškem gradu. Sodila je hudodelstva, ki so presegala vrednost štirih mark. V letih med 1526 in 1787 je to sodišče lahko izrekalo tudi smrtne obsodbe. Zadnjo je izreklo leta 1736. Obsojeni je bil 22. oktobra istega leta obešen na Gavžnem hribu.

Deželna sodnija je izgubila svojo funkcijo, ko so krški škofje Mokronog prodali.

Oskrbništvo (upraviteljstvo) so krški škofje najraje prepuščali raznim plemičem, pa tudi drugim, seveda proti najemnici. Tako je leta 1608 napisana pogodba:

»Mi Janez Jakob, po milosti božji škof krški (itd, itd), priznamo za nas in naše naslednike v ustanovi krški, da smo našemu tržanu iz Spodnjega Mokronoga, ljubemu in zvestemu Sebastianu Schrottu, na njegovo prošnjo ter zaradi zvestega službovanja pri naših častitih prednikih v krški ustanovi skozi precejšnjo vrsto let, kakor tudi zaradi drugih vzrokov - naš in naše ustanove grad in gosposčino Spodnji Mokronog v deželi Kranjski, z uradom in sodnijo istotam, z vsemi njenimi dohodki in pritiklinami za tri leta - od Jurjeva v tekočem letu 1608 do Jurjeva v letu 1611 - za letno dogovorjeno najemnino, se pravi 1200 renskih goldinarjev, 15 reparjev ali 60 krajcarjev v italijanskih librah, kot so ta čas v deželi Kranjski v veljavi, v oskrbo in najem milostno zapisali, prepustili in izročili s pogojem, da imenovani Sebastian Schrott povsod pravo, staro katoliško vero, kakor tudi vsi njegovi v našem gradu Spodnji Mokronog, obdržijo in njej vdani ostati želijo.«

Listina še naroča, da mora oskrbnik na lastne stroške varovati lastnino krških škofov in braniti graščinske podložnike. Vse dohodke mora skrbno spravljati in ne sme ničesar odtegovati. Podložnikov ne sme obremenjevati in držati se mora starih navad, tako v duhovnih kot v posvetnih zadevah.

Pravila igre so bila torej že tedaj kar določena. Igralci pa kot igralci, nič drugače kot danes: brez sodnika igra ne teče!

Žal so se nesoglasja med grajskimi in drugimi reševala tudi drugače. Gradič Zagorica, ki je sedaj že desetletja v lasti družine Kržič, je mogočna enonadstropna stavba na pobočju hriba nad Hrastovico. Leta 1740 je bil v rokah dedičev Vincenca pl.

Bartholisa.

Ravno to leto se je pisalo in v nedeljo dopoldan je bilo, ko so zagoriški podložni kmetje zgrabili grajskega valpta. Najprej sploh ni mogel verjeti, da se kaj takega lahko zgodi. Potem je hotel, po svoji navadi, dogajanje ustrahovati z glasom, vendar kmečke roke niso zadržtele, preveč gneva je bilo sesirjenega v krvi. Začel je klicati na pomoč. Služinčad se je poskrila in mu privoščila. Drugih na gradiču ni bilo. Nazadnje je postal ves mehak in sluzast kot polž. Začel je prositi in obljubljal.

Mrkogledi kmetje so mu medtem brez besed zvezali roke in mu okrog vratu nataknili zanko. Mogočna lipa, ki je stala na dvorišču, je sama ponujala vejo. Toda kmetje, ki so zakorakali čez dvorišče in valpta vlekli na vrvi kot živinče, se pod vejo niso ustavili. Usmerili so se proti dolini. Valpet si je za trenutek oddahnil, morda ga le ne kanijo obesiti.

Spustili so se skozi Hrastovico proti Mostu. Obe vasici sta bili kot izumrli. Doma so ostale le ženske in otroci. Skozi skromna okenca pritlikavih hišic so s strahom opazovali procesijo njihovih črnogledih moških z osovraženim valptom.

Kaj se bo spletlo iz tega?

To je drvelo tudi po valptu. Če bi kmetje vsaj besedo izpljunili. Ujel bi se nanjo in jo že kako obrnil sebi v prid. Morda pa le ne nameravajo najhujše? Zakaj ga niso na vejo? Se bojijo?

Upanje je izparelo, ko je zagledal reko. Potuhnjeno se je plazila po mokronoški gmajni in bila tako zelo podobna vrvi, da je začutil, kako mu drsi okrog vratu. Zataknila se je za Adamovo jabolko in mu jemala sapo. Spotaknil se je in padel. Med padanjem se mu je zdelo, da se potaplja v tolmun, obtežen s kamni, in velika hladna očesa samo čakajo, kdaj se bo umiril v mulju.

Začel je spet prositi za milost. Mrki kmetje mu niso odgovarjali. Naj se usmilijo družine, je rotil. Kmetje so brez besed pospešili korak. Ko so prišli do reke, se je uprl in vrgel na tla. Kmetje so ga zgrabili in z njim na ramah po mostičku prečkali vodo.

Na drugi strani reke je spet shodil. Upanje, čeprav nedoločeno, se je vrnilo. Le kaj nameravajo? V reki bi se ga najlaže znebili. Nihče ne bi zvedel, če se sami ne bi izdali. Morda pa ga le ne mislijo ubiti?

Procesijo je začel ogovarjati po imenih. Vsakemu posebej je odpuščal in obljubljal. Kmetje so hodili brez besed in se ustavili šele na mokronoškem glavnem trgu. Valpta so privezali na sramotilni steber in počakali, da je bila dopoldanska maša končana. Ljudje iz cerkve so napolnili prostor, vendar niso silili preveč blizu, kajti kaj se ve, kako se bo na vse skupaj odzvala mokronoška gosposka. Navsezadnje "gliha vkup štriha"!

»Ali bo še ena maša?« je nekdo iz množice pomenljivo vprašal.

»Ne!« je odločno odgovoril čokat zagoriški kmet in vsem je bilo jasno, da on vodi to ceremonijo. »Samo spoved bo!«

Potem je začel naštevati vse krivice, ki so jih bili deležni od valpta. Kar je pozabil, so povedali drugi.

Valpet je z očmi iskal grajske. Zaman. Zaradi enega valpta, ki je bil tudi njim znan kot odirač in surovež, se že ne bodo spravljali v kakšen tvegan položaj.

Tržani so seveda pričakovali predstavo, vsaj tako, ki jo vidijo, kadar kakemu malopridnežu, privezanemu na sramotilni steber, z bičem vtepajo v hrbet eno ali več božjih zapovedi. Nič od tega, čeprav so jih valptu očitali vseh deset in še kakšno. Kmetje so bili kristjani. Po svoji veri in svoji vesti so zahtevali od njega, naj pred Bogom in vsemi ljudmi na trgu priseže, da bo odslej ravnal po dobrih navadah in zapisanih pravicah.

Valpet ni niti za trenutek pomišljal, čeprav se je ves čas oziral proti gradu.

Kmetje so ga nato spustili.

Razočarani tržani, ki so bili ob glavni del predstave, so kmetom oponašali, da so

butci, kajti takle valpet ne bo nikoli držal besede, pa če je stokrat prisegel.

Imeli so prav.

Teden, ki je sledil, je bil še hujši. Kmetje, ujeti v svojo nemoč, kot bolečina v zobu, so komajda še krotili razsodnost. »Valptu je oblast tako prepojila telo«, so kleli, »da je zmanjkalo prostora za človečnost in takemu telesu je treba odreti kožo, da se vsaj duša reši!« Na koncu so se vendarle umirili v nameri, da okrutneža še enkrat odpeljejo do sramotilnega stebra v Mokronog. Če tudi to ne bo pomagalo, potem...

...potem se je na Loščah razpočilo nedeljsko jutro in zagoriški gradič je zaspano mežikal zaradi preobilja svetlobe. Podložniki so po skrbno dogovorjenem načrtu začeli osvajati prostor pred zagoriškim dvorcem. Predvidevali so, da valpet ne bo prišel na doseg njihovih rok, če bo kaj zaslutil. Večina je zato ostala skrita za drevesi, nekaj pa jih je stopilo pred grajska vrata. Izgledalo je, kot bi prišli predstavniki vasi gospoda prosit za nedeljski dar.

Tedaj so iz skrivališč planili najeti vojaki.

Mrtvih je bilo 17 kmetov.

Pokopali so jih zunaj pokopališča, drugim v strah in opomin.

* * *

Trg je bil, kot se da razbrati, od samega začetka samostojno upravno telo in je v mejah svojih pristojnosti neodvisno odločal o trških zadevah, čeprav se je moral za svoje pravice ves čas hudo potegovati. In če je v tem še kar uspeval v času krških škofov, je po letu 1616 vedno bolj drsel pod varstvo in bič grajske oblasti.

Za udejanjanje tržanstva so imeli trško upravo. Poslovanje je bilo preprosto, naklonjeno nepisanim navadam. V trški blagajni so večkrat zazijale primankljajske luknje, ki so nastajale tudi zaradi lepljivih prstov. Trško sodišče je obravnavalo le manjše prekrške, urejalo zapuščinske zadeve, izdelovalo ženitna pisma, potrdila o vpisu in izbrisu tržanstva, izdajalo potna dovoljenja za preselitev v druga gospostva ipd. Za sodne stroške so pri vsaki obravnavi pobirali posebno takso (uslugo), ravno tako so pobirali posebne takse za izstavljanje raznih potrdil, spričeval, ženitnih pisem itd.

V trški upravi so bili trški sodnik, mali trški sodnik, trški pisar, trški sluga in trški svetniki (svetovalci, prisedniki).

Trškega sodnika so tržani volili vsako leto o božiču. Ko ga je potrdil še grajski gospod, je dobil na gradu sodniško žezlo kot znak svoje sodne oblasti. Nato je z žezlom v roki in v spremstvu svetovalcev in tržanov obšel trg v slavnostnem sprevodu. Takrat so bile na gradu in v trgu tudi gostije.

Poleg ostalih dolžnosti je trški sodnik upravljal še s trškim premoženjem in izvajal policijsko oblast v trgu. Skupaj s trškim svetom je imel pravico sopodpisovati prezentacijske listine na novo nastavljenih župnikov, vodil je zemljiško knjigo in davčni seznam (trški urbarij). Opravljal je nadzor nad premoženjem trških sirot oziroma upravljal s tozadevnim skladom. V času mandata je bil za svoj domec in posest oproščen vseh trških davkov. Gostače (tržane, ki so stanovali kot podnajemniki) je smel klicati na tlako, seveda je moral v času tlake ljudi oskrbeti s hrano. Užival je "sodnikov" travnik na Loščah in njivo na Šeginkah. To se mu je štelo v plačo. Od vsakega lonca, ki so ga pripeljali na trg v prodajo, je dobil po en sold, za vsako košaro sadja pa za en sold sadja.

Ob podpisu trškega sodnika je pisar vedno pritisnil trški pečat. Na pomembne listine je sodil veliki pečat (sigillum magnum) z napisom "Sigillum civitatis Nassenfues", na navadne listine pa mali pečat (sigillum parvum) z napisom "D.Mark Nassenfues". Prvi pečat je imel v premeru 38 mm, drugi 23, oba pa sta imela v sredini upodobljen mokronoški grb - stopalo leve noge. Pečata sta izgubljena.

Služba malega sodnika je bila menda posebnost mokronoške trške uprave. Med njegove dolžnosti je spadalo cimentiranje (uradno označevanje mere) vinskih posod po

gostilnah, kar je počel štirikrat letno. Tretjina taks, ki so jih za to opravilo plačali gostilničarji, je pripadla malemu sodniku. Ker je gostilničarjem svoj obisk navadno namignil, je bil deležen tudi napitnine. Mali sodnik je pomagal trškemu hlapcu ob aretacijah raznih malopridnežev, pri nadziranju paše na pašnikih in pri ugotavljanju škode, ki jo je na pašnikih naredila živina. Pomagal je tudi pri izterjavi davkov in drugih dajatev.

Trški pisar je na leto zaslužil 5 goldinarjev in 23 krajcarjev. Plačo je dobil o sv. Matiji. Užival je njivo na Šeginkah in travnik na Loščah. Ob plači je dobil še goldinar in 4 krajcarje priboljška, sicer pa je dobil plačilo tudi za vsak izgotovljen dokument. Za ženitno pismo je dobil goldinar in 42 krajcarjev, za prepis oporoke 34 krajcarjev.

Trški sluga (hlapec) je imel letno plačo 5 goldinarjev in 57 krajcarjev. Poleg tega je dobival od vsakega tovarnika vina na konju po dva solda, od vsakega vedra tovorjenega vina, bodisi na konju ali na vozu, pa po en sold. To je letno zneslo približno 3 goldinarje in 24 krajcarjev in tako je letno zaslužil približno 10 goldinarjev. Ob že omenjenih opravilih, pri katerih mu je pomagal mali sodnik, je bila njegova najpomembnejša naloga razglašati odloke in ukaze trškega sodnika in trškega sveta.

Svetniki niso dobivali stalne plače. Nagrajevani so bili le občasno, na primer za navzočnost pri inventuri, ko jim je trški sodnik dal od svojega prejemka po tri sedemnajstnike.

Grajska gosposka se je, kot smo že ugotovili, ves čas trudila, da bi čim več trških pravic spravila pod svojo streho. V to smer so v 18. st. usodno pomagale terezijanske reforme v upravi, sodstvu, davčnem sistemu, vojski in šolstvu. Njihov namen je bil (med drugim) povečati državne dohodke, centralizirati državo in s tem povečati njeno učinkovitost. Upravne reforme so močno omejile avtonomijo dežel, mest, trgov in zemljiških gosposčin, njihovo delo pa je bilo postavljeno pod strožji državni nadzor.

Z **Novim načrtom upravljanja**, ki je izšel 1784, je trg postal skoraj popolnoma podložen grajski gosposki. Trški sodnik je poravnaval le še neznatne spore med tržani in je lahko izrekal kazni do treh dni zapora. Tržani so postali tudi osebno podložni grajskim in so jih morali priznavati kot svojo zemljiško in varstveno oblast. Vseeno so še ohranili drobne prednosti pred okoliškimi vaškimi podložniki. Trški sin je na primer lahko odšel z vsem premoženjem iz trga in se kjerkoli naselil. Grajska gosposka ga pri tem ni smela ovirati. Če je to hotel narediti kak trški priseljenc, je moral plačati odhodni davek, šele nato je od trškega sodnika dobil ustrezno listino, ki pa jo je morala graščina potrditi.

Pri vojaškem naboru je trški sodnik lahko odbiral primerne mladeniče, ki bi jih v trgu najlažje pogrešili; tudi ta izbor je moral potrditi grajski urad. Nov načrt upravljanja je poleg sodnika dopuščal še dva prisednika, ki so ju volili na tri leta.

Trški sodnik je moral varovati trško lastnino, na željo tržanov je lahko izdajal pogodbene in druge listine, ki pa jih je morala pregledati in potrditi grajska oblast. V teh primerih je taksa vendarle pripadala trški blagajni. Trg je tudi smel pobirati stojnino na tedenskih in letnih sejmih, moral pa je za vsakega gostilničarja v trgu grajskim nakazati po 34 krajcarjev.

Skratka, predpravice, ki so jih Mokronožani uživali pod vladavino krških škofov, so skoraj skopnele, ostanke pa so pobrale Napoleonove Ilirske province med leti 1809 in 1813. Zemljiška gospoda je takrat izgubila vse javnopravne funkcije, ukinjeno je bilo patrimonialno (iz podedovanih pravic izvirajoče) sodstvo, sodišča so bila podržavljena, davčni sistem poenostavljen, ukinjeni so bili davčni privilegiji, uvedena splošna vojaška obveznost - vse v načelu, da so vsi državljani enaki pred zakonom.

Tudi tržani!

Vsa omenjena in neomenjena dogajanja pa so, hote ali ne, prispevala k boljšemu zapisovanju zgodovine. Tako je reforma vojske, ki je najemniško vojsko zamenjala s splošno vojaško obveznostjo, prinesla prvi popis prebivalstva (1754) in oštevilčenje hiš

(1770). Davčne reforme, izpeljane na podlagi terezijanskega katastra, popisa in ocenitve dohodkov od zemljišč, so obdavčile tudi dominikalno (zemljiško-gospodsko) zemljo. V davčni napovedi mokronoške trške zemljiške posesti na primer preberemo, da je bilo v tistem času v trgu 18 najemnikov trških njiv, travniških zaplat in vrtičev, da so bile njive različne in da so na največji lahko posejali 5 mernikov (prostorninska mera za žito, en mernik je približno 30 litrov) žita. Največ njiv je bilo na mokronoškem polju »Za bišnam«, nekaj tudi na Šeginkah. Poleg njiv je imel trg še 2 vinska hrama in več kozolcev, ki so imeli skupaj 31 oken. Trg je oddajal v najem eno kaščo in dve mesnici. Vsa najemnina je trgu prinašala 22 goldinarjev in 77 krajcarjev. Iz davčne napovedi mokronoškega trškega sodnika za leto 1775 pa med drugim zvemo, da je bila dejanska storitev tlačana, potem ko je bila odračunana njegova hrana, ocenjena na 2 krajcarja dnevno. Namreč, kadar so tlačani prišli na delo, jim je moral trški sodnik pripraviti tri tople obroke in dati petkrat po četrt kilograma kruha. Na leto ni smelo biti več kot dvanajst tlačanskih dni.

1774 je bil v trgu narejen popis za vojaške potrebe. S popisne table je razvidno, da je kraj imel 94 hišnih števil (82 jih je bilo v trgu, druge na Šeginkah in na Žalostni gori). Popisani so bili vsi hišni posetniki, gostači, hlapci in otroci; niso pa popisane ženske, razen vdov, če so bile lastnice domcev. Brez žensk in stanovalcev gradu je bilo takrat v Mokronogu 144 oseb - skupaj verjetno okrog 400. Popis živine pa je izkazal 33 konj, 2 žrebeta in 6 volov.

Naj mimogrede omenimo, da so bili huda nadloga teh časov vseh vrst tolovaji, od tihotapcev, vojnih odpustnikov, dezertarjev, skrivačev, ciganov, do rokovnjačev in turško-bosanskih razbojniških tolp. Seveda so si svoj kos rezali tudi domači nepridipravi. Ta nadloga se je posebno razbohotila po odhodu Francozov. Tako je leta 1828. vojni ministrstvo poslalo v novomeški okraj deset vojaških enot po 140 mož, kajti razbojništvo se je tako razpaslo, da ni bilo nikjer več varno, potovanje po glavnih cestah pa je postalo prava igra na srečo. Nepridipravov ljudje niso prijavljali, ker so se bali maščevanja.

Za zatiranje tihotapstva je država ustanovila posebne mejne straže in paznike, ki so povsod stikali za tihotapskim blagom. Tako so na primer lahko ustavili vsakega kadilca in če ta ni mogel dokazati, da je tobak dobil po legalni poti, so ga takoj kaznovali. Zaradi tega ljudje paznikov niso marali. Med pazniki in tihotapci so se včasih vnele prave bitke. Tako se ve za spopad na Okrogu, leta 1840, v katerem je padel paznik Čuber. Njegov sin je kasneje dobil plemstvo in naslov »von Okrogh«.

Po razpadu Napoleonove vladavine se je dunajski dvor na vse načine prizadeval, da bi priklical stare čase, med drugim tudi z novim upravnim redom. 1814 je ozemlja bivših francoskih občin oziroma komun uzakonil kot glavne občine, ki so jih vodili višji rihtarji (nadžupani oziroma župani). Tem so bili podrejeni rihtarji (župani oziroma podžupani) podobčin. V Mokronogu se kot župani omenjajo Janez Knoblehar (1822), Franc Deu (1826) in Janez Pibernik (1830).

Politični dogodki, ki so marca 1848 zavreli na Dunaju, so ogreli tudi Mokronog. Na cvetno nedeljo so s prižnice mokronoške župnijske cerkve brali:

»Njih veličanstvo, Cesar Ferdinand I., so z narkviškim patentam od 15. Sušca 1848, ki je že na znanje dan, iz od ljubezni unetniga serca očetovskega svojim zvestim narodam darove naklonil: Tiskarno svobodo! Narodno stražo! Konstitucio! Darove, ki očitno pričajo, da oče svoje otroke ljubijo in de jih mislijo dovolj stare.

Kaj je zdaj nam zvestim otrokam storiti?

Pred vsim se ozrimo gori k Njemu, vsigausmiljenimu gospodarju nad zvezdami, in zahvalimo se mu iz celiga serca za to, da je naše srečno cesarstvo po tako srečni poti obilni blagoslov ali shegen doseglo, kterigo so si, kakor nam zgodbe sveta, kakor nam prigodki današnjih dni kažejo, vsi drugi narodi, kakor njih prednji rodovi tako tudi današnji rod z potoki krvi in solz kupiti mogli, in prosimo ga z vročo serčnostjo, de nam um in voljo dodeli, z edinostjo in ljubeznijo, s poterpežljivostjo in z zaupanjem, v pokoji in

miru delo končati, ki je tako srečno začeto.

In potem obernimo svojo srca k Cesarju. Oče Ferdinand! hočemo reči, ljubezni polni in preljubeznivi Oče. Darove si nam dodelil, darove davno željene. Polne periša, vse si dal, z zaupanjem si dal! Tvoja zvesta Kranjska...»

... se je uprla, kljub tako mili razlagi »Narkviškiga konstitucijskega patenta« in obljubam v njem. V nekaterih krajih je prišlo do pravih izbruhov kmečkega nezadovoljstva, ki so jih mirili z vojsko. Večina kmetov je prenehala izpolnjevati fevdalne obveznosti, v ospredju pa je bilo vprašanje zemljiške odveze in nacionalno vprašanje.

V Mokronogu je bila ustanovljena Narodna straža. Moštvo sicer ni imelo uniform, je pa bilo oboroženo s puškami. Na Prelogah, na vaški gmajni, so imeli vadbišče. Ob nedeljah so tam prirejali velike veselice. Sredi prireditvenega prostora so postavili visok mlaj, ki so ga prej obelili in namazali z milnico. Vrh mlaja so okrasili s šopkom, v šopek pa zataknilo tolar. Kdor je uspel prvi preplezati do tolarja, ga je lahko vzel za nagrado.

10. septembra 1848 je bila na Otočcu velika proslava »Praznika pobratimije«. Prišle so vse narodne straže (garde) Dolenjske, med njimi tudi mokronoška.

1849. I. je izšel *Provizorični zakon o občinah*, ki je izhajal iz ideje »Svobodna občina je temelj svobodne države«. Podatek o tem, kdaj natančno se je v Mokronogu pretil v življenje, pritajeno čepi v kakšnem arhivu, ravno tako tudi ime prvega župana te in take občine. Med kasnejšimi župani se omenja Jožef Pehani (1865), kot tajnik pa Janez Pober.

L. 1862 je bil sprejet zakon, ki je postavil okvirna načela za novo ureditev občin. Dvanajst let kasneje, 1874, je bila po tem zakonu ustanovljena glavna občina Mokronog, podobčine so bile ukinjene. O prvem županu nič, kasneje pa so županovali Pižmah, gostilničar Anton Majcen (po domače spodnji Majcen), nasledil ga je Josip Gorjup, gostilničar z Žalostne gore. Tudi naslednji župan, Franc Zupančič (po domače Fižolk), je bil gostilničar, doma s Svetega Križa (Belega Griča). Kasneje se je preselil v Mokronog, kjer je kupil hišo (sedaj Stari trg št.29). Za njim je l. 1911 županstvo spet prevzel Josip Gorjup, 1921 pa je na volitvah zmagal Franc Penca.

Po šestojanuarski diktaturi so Kraljevino Jugoslavijo razdelili na 9 banovin. Občina Mokronog je bila v Dravski banovini in v krškem okraju. Taka razdelitev je trajala od 1929. I. do 2. svetovne vojne.

Nekaj časa po 2. svetovni vojni so bile lokalne enote kraji, okraji in okrožja. L. 1952 je najmanjša enota postala občina (komuna), okrožja pa so bila odpravljena že prej, leta 1947. Občina je bila samoupravna organizacija teritorialnega tipa in hkrati tudi del države.

V letih med 1955 in 1957 je prišlo do združevanja občin. 1955 so se združile občine Dobrnič, Trebnje, Velika Loka in Veliki Gaber v občino Trebnje, Mirna in Šentrupert v občino Mirna, Trebelno in Mokronog pa v občino Mokronog. Naslednje spremembe so nastale leta 1959, ko sta bili občina Mirna in Mokronog priključeni občini Trebnje. Mokronoški vplivni možje (npr. odposlanec Kočevskega zboru Aleksander Majcen) so se zelo trudili, da bi v Mokronogu obdržali občino. Niso uspeli. Trg Mokronog je izgubil še zadnjo bitko za predpravice.

Seveda pa že od Ilirskih provinc naprej ne moremo več govoriti o trških pravicah.

Stane Peček